

Η Επίσημη Ιδεολογία της Παγκοσμιοποίησης:

«Νεοφιλελευθερισμός», Φιλελευθερισμός και Οικονομική Επιστήμη

Αριστείδης Ν. Χατζής*

Δημοσιεύθηκε στο *Express* (29/2/2004)

Πολλά χρόνια πριν, όταν ακόμα ο όρος παγκοσμιοποίηση ήταν άγνωστος, ένας άλλος όρος είχε εισαχθεί στο πολιτικό λεξιλόγιο. Ο όρος αυτός ήταν ο «νεοφιλελευθερισμός». Ο νεοφιλελευθερισμός είναι, υποτίθεται, μία ακραία φιλελεύθερη ιδεολογία που έχει σαν στόχο (για τους φίλους του) την πλήρη απελευθέρωση της αγοράς και της κοινωνίας από την κρατική παρέμβαση ή (για τους εχθρούς του) την πλήρη κυριαρχία της αγοράς και των συμφερόντων των πολυεθνικών εταιριών, που ανασκουμπώθηκαν για να πάρουν πίσω όσα προνόμια έχασαν κατά τη διάρκεια του μεταπολεμικού κεϋνσιανού *consensus*. Υποτίθεται επίσης ότι η ιδεολογία αυτή κυριαρχεί πλέον παγκοσμίως, έχοντας ως κύρια ερείσματα τον παγκόσμιο καπιταλισμό και τις Η.Π.Α., αλλά και αρκετούς σοσιαλδημοκράτες Ευρωπαίους πολιτικούς με χαρακτηριστικότερο εκπρόσωπο τον Tony Blair.

Θεωρήθηκε λοιπόν ότι ο νεοφιλελευθερισμός αντικατέστησε τον κλασικό φιλελευθερισμό, είναι σαφώς περισσότερο δογματικός και χαρακτηρίζεται από άκρατο οικονομισμό και άκαρδο ρεαλισμό. Ήταν λοιπόν αναμενόμενο να θεωρηθεί η επίσημη ιδεολογία της παγκοσμιοποίησης. Άλλωστε, πολλοί θα υποστήριζαν ότι το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης ήρθε σαν αποτέλεσμα της ιδεολογικής κυριαρχίας του νεοφιλελευθερισμού, τουλάχιστον στις τάξεις των οικονομικών ελίτ.

Σήμερα, στα πλαίσια του περιορισμένου χρόνου που διαθέτουμε, θα υποστηρίξουμε πως, όσο περίεργο κι αν ακούγεται πλέον, παρόμοια ιδεολογία δεν υπάρχει αλλά ούτε και υπήρξε ποτέ. Υπάρχει απλώς μια επανεκτίμηση από φιλελεύθερους, συντηρητικούς και σοσιαλιστές (πολιτικούς και στοχαστές) της οικονομίας της αγοράς και της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, με την ευρεία (και όχι μόνο τη στενά οικονομική) έννοια. Υπάρχει όμως και υπαρκτή νεοφιλελεύθερη οικονομική πολιτική, η οποία όμως ασκείται κυρίως από τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα και απέχει (ορισμένες φορές παρασάγγες) όχι μόνο από τη φιλελεύθερη, αλλά κι από την ορθή οικονομική πολιτική όπως αυτή προσδιορίζεται από την οικονομική επιστήμη.

Ο όρος «νεοφιλελευθερισμός» αποτελεί νεολογισμό κάποιων μεμονωμένων ερευνητών της δεκαετίας του '60, που μεταφυτεύθηκε, κάπως πρόχειρα και αυθαίρετα, στα ελληνικά από φιλελεύθερους Έλληνες διανοούμενους στα τέλη της δεκαετίας του '70. Πρόκειται για έναν αδόκιμο όρο, που στην διεθνή επιστημονική βιβλιογραφία χρησιμοποιείται περιορισμένα και κατά τη γνώμη μου καταχρηστικά. Χρησιμοποιείται ωστόσο κατά κόρον στην Ελλάδα, όπου οι πάντες φαίνεται να τον έχουν αποδεχτεί. Ο όρος αυτός έγινε γνωστός μέσα από τα κείμενα δύο Ελλήνων φιλελεύθερων διανοουμένων, του Ανδρέα Ανδριανόπουλου και του Γιάννη Λούλη, οι οποίοι έπαιξαν μεγάλο ρόλο στη διάδοσή του στην Ελλάδα, όπως επίσης και οι πρώτες φιλελεύθερες «δεξαμενές σκέψεις» (*think tanks*), ιδιαίτερα στις αρχές της δεκαετίας του '80.

Όμως, όπως είπαμε, ο όρος αυτός δε χρησιμοποιείται στο εξωτερικό με την έννοια που τού δίνεται στην Ελλάδα -- και φυσικά δεν αντιπροσωπεύει καμιά παρόμοια ιδεολογική ή πολιτική κίνηση. Στην πραγματικότητα, ο χαρακτηρισμός «νεοφιλελεύθεροι» (*neoliberals*) έχει χρησιμοποιηθεί αρκετές φορές στο παρελθόν για να χαρακτηρίσει πολύ διαφορετικούς μεταξύ τους διανοούμενους, όπως (α) τους γερμανούς «φιλελεύθερους σοσιαλδημοκράτες της Σχολής του Φράϊμπουργκ με επικεφαλής τον Wilhelm Röpke, (β) τον κύκλο των συνεργατών του πολιτικού περιοδικού *The New Republic* στις Η.Π.Α., που τοποθετείται μάλλον στην αμερικάνικη κεντροαριστερά, (γ) αμερικανούς πολιτικούς του Δημοκρατικού

Κόμματος όπως οι Bill Clinton, Al Gore, Douglas Wilder και Paul Tsongas, στα προεκλογικά προγράμματα των οποίων υπήρχε μία σαφής προτίμηση στην ελεύθερη αγορά σε σχέση με παλαιότερους υποψήφιους προέδρους του ίδιου κόμματος, (δ) φιλελεύθερους διανοούμενους που αποδέχονται τον ρόλο του κράτους ως ρυθμιστή της αγοράς και προστάτη των ασθενέστερων (κατά ταξινόμηση που οφείλεται στον Jeffrey Friedman, εκδότη του περιοδικού *Critical Review*), κτλ.

Συχνότερη χρήση του όρου βρίσκουμε στη θεωρία των διεθνών σχέσεων, όπου ως νεοφιλελευθερισμός χαρακτηρίζεται μια σχολή σκέψης η οποία, επηρεασμένη από τον φιλελευθερισμό και τον ιδεαλισμό, προωθεί (κάπως αφελώς, είναι αλήθεια) την ειρηνική επίλυση των διαφορών μεταξύ γειτόνων ως αποτέλεσμα της συνειδητοποίησης των πραγματικών (οικονομικών) τους συμφερόντων που εξυπηρετούνται καλύτερα από τις ειρηνικές (κύρια εμπορικές) σχέσεις.

Χαρακτηριστικό της συγχύσεως για το ποια είναι η πραγματική φύση της υποτιθέμενης αυτής ιδεολογίας είναι το παρακάτω απόσπασμα από ένα παλαιότερο κείμενο του Ανδρέα Ανδριανόπουλου (1988), στο οποίο ο συγγραφέας ορίζει το νεοφιλελευθερισμό ως ένα είδος μετριοπαθούς κοινωνικού φιλελευθερισμού και τον αντιπαραθέτει στον κλασικό φιλελευθερισμό και στον αναρχοκαπιταλισμό (όπου το κράτος βρίσκεται έξω από κάθε τομέα δραστηριότητας, με μόνη εξαίρεση την άμυνα και την εξωτερική πολιτική). Τον περιγράφει δε ως εξής:

Το πιο ισορροπημένο μοντέλο έκφρασης του σύγχρονου φιλελευθερισμού, όπως εξάλλου σήμερα κυριαρχεί σε όλες σχεδόν τις δημοκρατικές χώρες της Δύσης, είναι ο νεοφιλελευθερισμός. Όπου η κρατική παρέμβαση δεν εξοβελίζεται από την πολιτική ζωή. Αλλά περιορίζεται κυρίως στις κοινωνικές λειτουργίες του κράτους φροντίζοντας για την υγεία, την πρόνοια, την ασφάλιση, την παιδεία, τον πολιτισμό και τον αθλητισμό, αποφεύγοντας με κάθε τρόπο την παρέμβαση στις λειτουργίες της οικονομίας που αφήνεται να αναπτυχθεί με βάση τους κανόνες της ελεύθερης αγοράς.

Διαπιστώνουμε λοιπόν πως ο κ. Ανδριανόπουλος αντιλαμβάνεται ως νεοφιλελευθερισμό και παρουσιάζει στο ελληνικό κοινό ουσιαστικά τη σχολή του Φράιμπουργκ. Πάντως, αυτό που περιγράφει δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση μια νέα ιδεολογία ακραίου φιλελευθερισμού.

Πολλοί θα αντιτάξουν: μα εδώ και τόσα χρόνια χρησιμοποιούμε αυτήν την ορολογία, χωρίς κάποιος να διαμαρτυρηθεί ή να μας διορθώσει. Την ίδια ορολογία χρησιμοποιούν ακόμα και σοβαροί επιστήμονες που έχουν υπόψη τους τη σχετική συζήτηση στο εξωτερικό. Και εν πάση περιπτώσει, ένα φαινόμενο ορατό στους πάντες, υπάρχει. Πώς θα πρέπει λοιπόν να το χαρακτηρίσουμε;

Το φαινόμενο που (κακώς) ονομάστηκε «νεοφιλελευθερισμός» πρωτοπαρουσιάστηκε στις αρχές της δεκαετίας του '80 και συνεχίζει να πρωταγωνιστεί στις διεθνείς εξελίξεις. Δεν πρόκειται όμως για τίποτε άλλο παρά για την επιστροφή των κυβερνήσεων των δυτικών (και έπειτα και των ανατολικών) χωρών της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής στις αρχές της οικονομίας της αγοράς.

Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '70, είχαν αρχίσει να εμφανίζονται στις χώρες της Δύσης τα πρώτα σημάδια κόπωσης του κείνσιανού μοντέλου, το οποίο μετά τα πρώτα βραχυπρόθεσμα θετικά αποτελέσματα αποδείχτηκε αναποτελεσματικό και πηγή μεγαλύτερων προβλημάτων από αυτά που έλυνε. Πολύ νωρίτερα, είχε καταφανεί η αποτυχία των σοσιαλιστικών οικονομιών. Στις αρχές της δεκαετίας του '80 (και έπειτα από τις δύο πετρελαϊκές κρίσεις), η οικονομική κατάσταση σε πολλές χώρες είχε φτάσει στο απροχώρητο. Σαν αποτέλεσμα, δεν άργησαν οι κυβερνήσεις των χωρών αυτών να στραφούν ξανά στην οικονομία της αγοράς, στην απορύθμιση (*deregulation*) και στις ιδιωτικοποιήσεις, με σκοπό να περιορίσουν ένα νωθρά κινούμενο δημόσιο τομέα και να μπορέσουν έτσι να δώσουν νέα ώθηση στην οικονομία. Το φαινόμενο αυτό παρατηρείται πλέον σε όλα τα κράτη της υφηλίου, ασχέτως πολιτεύματος, κοινωνικού ή οικονομικού συστήματος και γεωγραφικής θέσης. Έτσι, η απελευθέρωση της οικονομίας και η

προσπάθεια συρρίκνωσης του δημόσιου τομέα παρατηρείται σε διαφορετικές μεταξύ τους χώρες, όπως η Κίνα, η Χιλή, η Ουγγαρία, οι Η.Π.Α. και η Μεγάλη Βρετανία, η Γαλλία, η Νέα Ζηλανδία, η Σουηδία ή ακόμα και η Ελλάδα (την τελευταία δεκαετία).

Παρόλο λοιπόν που παρόμοιες πολιτικές εφαρμόστηκαν από ένα ευρύ φάσμα κυβερνήσεων σε όλο τον κόσμο, για ένα μεγάλο διάστημα η στροφή αυτή «χρεώθηκε» (από εχθρούς και φίλους) αποκλειστικά στις κυβερνήσεις των Η.Π.Α. και της Μεγάλης Βρετανίας - και ιδιαιτέρως στους Ronald Reagan και Margaret Thatcher αντίστοιχα. Αυτό οφείλεται σε τρεις λόγους:

(α) Στις δύο αυτές χώρες δόθηκε η εντύπωση πως η αλλαγή πολιτικής στον οικονομικό τομέα συνοδεύθηκε και με αντίστοιχη στροφή προς συντηρητικότερες επιλογές στον κοινωνικό και πολιτικό τομέα. Αυτό ισχύει μόνο εν μέρει, δεδομένου ότι και στις δύο χώρες (ιδίως στις Η.Π.Α.) υπάρχει ισχυρή φιλελεύθερη παράδοση που εμποδίζει μεγάλες στροφές σε αυταρχικές επιλογές.

(β) Η αλλαγή στον οικονομικό τομέα είχε προετοιμασθεί κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '70 από μία σειρά δεξαμενών σκέψης. Πολιτικοί, δημοσιογράφοι, διανοούμενοι και ακαδημαϊκοί, συνέγραφαν επί σειρά ετών εργασίες, έδιναν ομιλίες, διοργάνωναν συνέδρια και τηλεοπτικές εκπομπές με θέμα την αποτυχία του «κράτους της ευημερίας» (*welfare state*) και του κεύσσιανού θεωρήματος πάνω στο οποίο αυτό στηρίχτηκε. Η πολιτική κυρίως της Margaret Thatcher και δευτερευόντως και του Ronald Reagan υπήρξε εν μέρει προϊόν και αυτής της προσπάθειας.

(γ) Στις δύο αυτές χώρες, η στροφή προς την ελεύθερη αγορά ήταν και αρκετά έντονη και ιδιαιτέρως απότομη (ίσως και κάπως πρόωρη από ορισμένες απόψεις). Προκάλεσε έτσι εντονότερες αντιδράσεις, ακόμα και μέσα στα δύο κόμματα (το Συντηρητικό και το Ρεπουμπλικανικό), αλλά και -- όχι σπάνια -- οδήγησε σε ανεπιθύμητα ή τουλάχιστον απρόβλεπτα αποτελέσματα.

Όλα τα παραπάνω συνέτειναν στο να εισαχθεί από κάποιους συγγραφείς ο όρος «Νέα Δεξιά» (*New Right*), προφανώς σε αντιστοιχία με τη «Νέα Αριστερά». Από εκεί και πέρα, πολλοί προσπάθησαν να εντάξουν στη Νέα Δεξιά στοχαστές όπως ο Kolkowski, ο Popper, ο Hayek, ο Nozick και ο Friedman, καθώς και κάποιους καθαρόαιμους συντηρητικούς, όπως ο Roger Scruton ή οι φανατικές αμερικάνικες ακροδεξιές χριστιανικές οργανώσεις. Στα τέλη της δεκαετίας του '80 και με την εξάπλωση του φαινομένου, ο όρος έμοιαζε να έχει περιπέσει σε αχρησία. Η στροφή «προς τα δεξιά» διευρύνθηκε με τη συμμετοχή και των χωρών του «υπάρξαντος σοσιαλισμού» και φυσικά του συνόλου των ευρωπαϊκών και αμερικανικών κρατών (της Ελλάδας μη εξαιρουμένης). Στην πραγματικότητα βέβαια δεν παρατηρήθηκε στροφή προς τα δεξιά, αλλά επαναπροσανατολισμός στην ελεύθερη οικονομία της αγοράς που αποδείχτηκε όχι μόνο πιο αποτελεσματική, αλλά και περισσότερο ανθεκτική στον χρόνο και τελικά αναντικατάστατη. Κάποιοι μελετητές απλά φαίνεται πως δεν μπόρεσαν να ξεχωρίσουν το ιδεολογικό περιτύλιγμα γύρω από την αλλαγή πολιτικής, διαχωρίζοντας αρκετά βιαστικά τους «δεξιούς» οπαδούς της «ελεύθερης αγοράς» από τους μετριοπαθείς «αριστερούς πραγματιστές», με αποκλειστικό κριτήριο τις πολιτικές διακρίσεις ιδίως των τελευταίων.

Η επιστροφή όμως αυτή στην αγορά δεν βασίζεται σε ιδεολογικές φιλελεύθερες αρχές, αλλά στην τήρηση των όρων που θέτει η παντοδύναμη και ανεξέλεγκτη πλέον παγκόσμια αγορά. Ταυτόχρονα όμως, σε μία σειρά περιορισμένων παρεμβάσεων που μόνο σκοπό έχουν την καλύτερη λειτουργία της και το ξεπέρασμα των προβλημάτων που αυτή τυχόν δημιουργεί.

Ουσιαστικά όμως, συντηρητικοί και σοσιαλιστές, φιλελεύθεροι και πρώην κομμουνιστές, δεξιοί και αριστεροί, ακολουθούν την ίδια οικονομική πολιτική τα τελευταία δέκα περίπου χρόνια. Μια πολιτική που καθοδηγούν και πολλές φορές καθορίζουν η Διεθνής Τράπεζα, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, ο Διεθνής Οργανισμός Εμπορίου, ο ΟΟΣΑ και άλλοι παρόμοιοι διακρατικοί οργανισμοί. Επειδή μάλιστα οι περισσότεροι από τους οργανισμούς αυτούς

εδρεύουν στην Washington, η πολιτική αυτή ονομάστηκε η «συναίνεση της Washington» (*Washington consensus*). Αυτή η γνωστή και στην Ελλάδα πολιτική της λιτότητας που συνίσταται σε μία σειρά τεχνασμάτων στη νομισματική πολιτική, στην υψηλή φορολογία και στον έλεγχο των δημοσιονομικών δαπανών ο οποίος εξαντλείται στη συμπίεση των εισοδημάτων, ονομάστηκε -- κατά τη γνώμη μου άδικα -- «νεοφιλελευθερισμός». Άδικα, διότι η παραπάνω πολιτική μικρή σχέση έχει με τον κλασσικό φιλελευθερισμό και ακόμα μικρότερη με την οικονομική θεωρία που διδάσκει πολύ συγκεκριμένα τις πολιτικές τις οποίες θα πρέπει να ακολουθήσει ένα κράτος που θέλει να αναπτυχθεί υγιώς οικονομικά. Οι πολιτικές αυτές περιλαμβάνουν πάνω απ' όλα απελευθέρωση της αγοράς και ιδιαίτερα απελευθέρωση της αγοράς εργασίας και κατάργηση κάθε προστατευτισμού, παράλληλα με σημαντική μείωση της φορολογίας, εκτεταμένες αποκρατικοποιήσεις και διαρθρωτικές αλλαγές. Συνοδεύονται επίσης από έναν θεμελιώδη θεσμικό εκσυγχρονισμό που αποτελεί τον κυριότερο παράγοντα διασφάλισης της οικονομικής ανάπτυξης και της διεθνούς ανταγωνιστικότητας.

Δεν αποτελεί όμως αποκλειστικό σφάλμα των παραπάνω διεθνών οργανισμών η στρεβλή, πολλές φορές, εξυγίανση των οικονομιών. Οι διεθνείς αυτοί οργανισμοί βασίζουν συνήθως τις συστάσεις τους στην κυρίαρχη οικονομική θεωρία -- μένουν όμως ικανοποιημένοι ακόμη και με την επιφανειακή επίλυση κάποιων προβλημάτων. Αρκεί οι ενδιαφερόμενες χώρες να μπορούν να ξεπληρώσουν το εξωτερικό τους χρέος και να μην δημιουργούν μεγάλα προβλήματα στην παγκόσμια οικονομία. Έτσι, οι κυβερνήσεις των περισσότερων κρατών και ιδίως όσες δεν θέλουν να ονομάζονται νεοφιλελεύθερες, επιλέγουν εκείνο το μείγμα πολιτικής που συμβιβάζει τρία στοιχεία: την ευημερία των αριθμών, τη ρητορεία περί «κοινωνικής ευαισθησίας» και τη διατήρηση του κράτους, στον αναγκαίο βαθμό που απαιτείται για τον έλεγχο του εκλογικού σώματος και για τη διατήρηση της υποστήριξης από τις ομάδες πίεσης, τα γνωστά «διαπλεκόμενα» συμφέροντα. Στην πραγματικότητα λοιπόν, αν υπάρχει κάποιο φαινόμενο, δεν θα πρέπει να λέγεται νεοφιλελευθερισμός, αλλά «ψευδοφιλελευθερισμός».

Αυτή μάλιστα η πολιτική επικράτησε και στην Ευρωπαϊκή Ένωση, με αποτέλεσμα η Συνθήκη του Maastricht να την υιοθετήσει πλήρως. Έτσι, δεν περιελήφθη στα κριτήρια σύγκλισης η ανεργία (καθώς και άλλα ουσιαστικά κριτήρια όπως ο θεσμικός εκσυγχρονισμός), παρά το γεγονός πως ένας υψηλός δείκτης ανεργίας αποτελεί ένδειξη, αν όχι απόδειξη, μεγάλων στρεβλώσεων σε μία αγορά.

Είναι λοιπόν σαφές πως δεν υπάρχει ιδεολογία με το όνομα «νεοφιλελευθερισμός». Η μόνη εμφανής μεταστροφή που μπορεί να χαρακτηριστεί ως φαινόμενο, δηλαδή η επιστροφή στην ελεύθερη οικονομία, δεν μπορεί και δεν πρέπει πλέον να ιδεολογικοποιείται. Κανένα κράτος δεν μπορεί να ξεπεράσει την ελεύθερη αγορά στην οικονομική οργάνωση της κοινωνίας -- άρα, κανένα κράτος δεν έχει τη δυνατότητα να την αντικαταστήσει. Αλλά και η ελεύθερη αγορά και κάθε οικονομική δραστηριότητα στηρίζεται σε ένα ισχυρό κράτος, το οποίο όμως θα έχει σαφώς περιορισμένο ρόλο (όπου και θα εξαντλείται η ισχύς του). Έτσι, ο ρόλος του κράτους είναι τριπλός: (α) επίτευξη εσωτερικής ασφάλειας και αποτροπή εξωτερικών απειλών, (β) παροχή θεσμικού πλαισίου και απαραίτητων υποδομών για την οικονομική ανάπτυξη, και (γ) δημιουργία δικτύου ασφαλείας και προστασίας για τους πραγματικά αδύναμους να ανταποκριθούν στις συνθήκες της ελεύθερης αγοράς.

Η αυστηρή οριοθέτηση των σχέσεων αυτών αγοράς και κράτους έχει γίνει σήμερα αποδεκτή από το σύνολο σχεδόν των δυτικών δημοκρατιών (στις οποίες περιλαμβάνεται και ικανός αριθμός χωρών της ανατολικής Ευρώπης). Το νέο αυτό όμως *consensus* (το οποίο δεν είναι σήμερα επιδεκτικό σοβαρών αμφισβητήσεων) βασίζεται στα πορίσματα της οικονομικής επιστήμης. Δεν είναι ούτε νεοφιλελεύθερο, ούτε σοσιαλιστικό. Είναι απλά πραγματιστικό!

*** Το *Civiltas.GR* και ο «ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΥΠΑΛΛΗΛΟΣ» προτίθενται να απομακρύνουν το κείμενο αυτό από την ιστοσελίδα τους, εάν η αναδημοσίευσή του προσβάλλει κεκτημένα πνευματικά ή εμπορικά δικαιώματα (info@civiltas.gr)**